

Ivana Prijatelj Pavičić

Prilog poznavanju slikarskih kontakata između Dubrovačke Republike, Mletačke Albanije i južne Italije početkom 16. stoljeća s posebnim osvrtom na „slučaj“ slikara Michelea Greca iz Valone

Ivana Prijatelj Pavičić
Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Hrvojeva 8
HR - 21 000 Split

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljen / *Received*: 10. 5. 2017.
Prihvaćen / *Accepted*: 30. 5. 2017.
UDK: 75 Michele Greco iz Valone^{14/15}

This article focuses on the painting style in Dalmatia and southern Adriatic during the 15th and the first decades of the 16th century, which merged Byzantine stylization, morphology, and iconography with Renaissance style, typology, and iconography. This type of hybrid style is observable both in the art of Eastern Orthodox painters and in the Roman Catholic ones. Special emphasis is on painter Michele Greco from Valona, who was active in Molise during the early 16th century.

Keywords: Michele Greco, Carlo and Vittore Crivelli, Franjo Matijin, Angelo and Donato Bizamano

Rad će se baviti bavi slikarstvom na prostoru južnog Jadrana krajem 15. i tijekom prvih desetljeća 16. stoljeća kada dominira izraz u kojem su bili pomiješani bizantska stilizacija i ikonografija s renesansnim stilom. S tim u vezi osvrnula bih se na slikarske kontakte između Dubrovačke Republike i pokrajina Molise i Abruzzo tijekom posljednje četvrtine 15. i početkom 16. stoljeća, u vrijeme kada su spomenute talijanske pokrajine bile pod Napuljskim Kraljevstvom.¹ Tom se temom bavio srpski istraživač Vojislav J. Đurić te je, sintetizirajući svoja istraživanja, napisao zaključak koji vrijedi i danas, više od pedeset godina nakon što je objavljena njegova knjiga „Dubrovačka slikarska škola“:

„Arhivska dokumenta i sačuvana umetnička djela dubrovačkih majstora pokazuju da su Dubrovčani u odnosu na slikarstvo Južne Italije, u drugoj polovini 16. i u prvim godinama 16. veka, igrali ulogu posrednika između više i naprednije slikarske sredine, kao što je bila Venecija, i konzervativnijih oblasti italijanskog juga. Prilikom takvog posredovanja izgleda da su mnoge osobine dubrovačke slikarske škole tematske i stilske dopirale

do udaljenijih gradova Južne Italije. U takvom odnosu ne može više biti reči o uticaju italijanskih umetnika iz južnih gradova na dubrovačku slikarsku školu, nego baš o izvesnom udelu dubrovačkih slikara u umetnosti Južne Italije. Razume se da rad dubrovačkih majstora u tim krajevima nije imao neku presudnu ulogu, jer nije izazivao, kao delovanje severnotalijanskih umetnika i njihovih proizvoda u dubrovačkoj slikarskoj školi, ni pozitivne ni negativne poremećaje. U stvari, čitav taj rad predstavljao je, historijski, samo zadovoljavanje trenutne potražnje umetničkih dela u jednoj slikarski nešto konzervativnijoj sredini.”²

Vežano uz temu tadašnjih kontakata dubrovačkih umjetnika i južnotalijanskih naručitelja ukazala bih na četiri arhivska dokumenta koja govore o narudžbama južnotalijanskih naručitelja iz razdoblja između 1479. i 1505. iz Hrvatskog državnog arhiva u Dubrovniku. Prvi dokument datira iz godine 1479., kada su se dubrovački slikar i drvorezbar Matko Radosalić-Alegretović i slikar Stjepan Ugrinović obvezali izraditi veliku krilnu oltarnu kompoziciju za crkvu Sv. Severina u gradiću San Severu

1. Michele Greco iz Valone, *Bogorodica s Djetetom i svecima Ivanom Krstiteljem i Adamom*, L'Aquila, Museo nazionale, 1505. (nekoć u crkvi Sv. Marije Velike, Guglionesi)

Michele Greco from Valona, Madonna and Child with Saint John the Baptist and Adam, L'Aquila, Museo nazionale, 1505 (formerly at S. Maria Maggiore, Guglionesi)

na poluotoku Garganu.³ Dubrovački su umjetnici posljednji put isplaćeni za obavljene posao 19. 3. 1481. Drugi primjer koji je objavio u „Građi” Jorjo Tadić datiran je dana 3. 6. 1498. Toga je dana Marin, sin Lovre Dobričevića, primio narudžbu da izradi i oboji kip sv. Antuna Padovanskog za Collu, sina Pavlova, naručitelja iz Vieste, mjesta smještenog na Monte Gargano, u provinciji Foggia, (Capitanata u Apuliji).⁴

Dana 19. 6. 1500. dubrovački se slikar Matko Milović,⁵ boraveći u Viesteu, obvezao Francescu, sinu Ricardovu, završiti do kraja mjeseca srpnja započetu sliku Bogorodice.⁶ Da je slikar Milović u Viesteu našao dobar teren za sklapanje slikarskih poslova, svjedoči ugovor koji je potpisao četiri godine kasnije. Dubrovački slikari Matko Milović (koji se spominje sa sinom, tada još malim šegrtom Franjom/Franom Matijinim) i Vladislav Božidarević (brat Nikole Božidarevića) te drvorezbar Orsat Miličević

sklopili su ugovor o zajedničkoj radionici koja će djelovati u Viesteu. Sudeći prema sačuvanim dokumentima, boravili su u Viesteu između 1504. i 1505. godine, rađajući za naručitelje spomenutog gradića.⁷ Nažalost, djela nabrojanih dubrovačkih umjetnika, Stjepana Ugrinovića, Marina Dobričevića te Vladislava Božidarevića i Matka Milovića na području San Severa, Vieste i okolice do danas nisu identificirana.

Nije poznato koliko su ukupno ikona, kipova i oltarnih kompozicija za južnotalijanske naručitelje izradili dubrovački majstori u navedenom razdoblju.

Kakav je bio slikarski izraz Matka Milovića (čiji su poslovni kontakti s Viesteom bili intenzivni) nije utvrđeno jer do sada nije identificirano nijedno njegovo djelo, ni ona koja je izradio kada je boravio u Italiji. Valja spomenuti da je bio učenik Božidara Vlatkovića, dugogodišnjeg suradnika Lovre Dobričevića. Možemo pretpostaviti da je Matko, upravo dok je između 1478. i 1480. godine učio zanat kod Vlatkovića, pomagao učitelju dovršiti Dobričevićeva djela koja su ostala nedovršena 1478. godine, u trenutku njegove smrti. Znamo da se Vlatković prihvatio dovršiti Dobričevićev oslikani poklopac velike srebrne pale koja se tada nalazila na glavnom oltaru crkve Sv. Vlahu. Oko Vlatkovića rada na dovršenju druge velike Dobričevićeve oltarne kompozicije sa slikama i reljefima za dubrovačku crkvu Sv. Petra Velikog izbio je spor Dobričevićevih nasljednika s Vlatkovićem, nakon čega je djelo dovršio Pavao Basilj. Može se pretpostaviti da je izraz Matka Milovića na početku njegove samostalne karijere oko 1485. godine, kada je napustio Vlatkovićevu radionicu, bio blizak kasnoj slikarskoj fazi Lovre Dobričevića. Prisjetimo se, toj fazi pripadaju Navještenje Ludlow iz zbirke Wernher u Ranger's House u Londonu te poliptih s likovima svetaca iz Narodne Galerije u Pragu.⁸

Lovro Dobričević ostavio je bio na cijeloj generaciji svojih suradnika i učenika snažan utjecaj koji je – čini se – trajao u dubrovačkom slikarstvu do povratka Nikole Božidarevića i Vicka Lovrina sa školovanja. Nikola će, vrativši se nakon sedamnaest godina izbjivanja, 1494. godine unijeti u dubrovačko slikarstvo nove ikonografske i stilske motive iz Rima, Maraka i Venecije, a osobito utjecaj braće Crivelli, Carla i Vittorea.

Vicko, sin Lovre Dobričevića, donio je pak iz Venecije (pretpostavlja se oko 1497. godine) utjecaj Bartolomea Vivarinija.

Nije poznato je li poslovno „promućurni” Milović krajem 15. stoljeća preuzeo od svojih mlađih kolega nove, izazovnije ikonografske modele i stilska rješenja. Da je Matko Milović kao slikar bio cijenjen u Dubrovniku, svjedoči podatak da je prije odlaska u Vieste davao poduke iz slikarstva: tako je u razdoblju između 23. III. 1501. i 10. I. 1502. podučavao u Dubrovniku slikarstvu

2. Michele Greco iz Valone (1505), *Gospa od Milosti sa svecima Sebastijanom i Rokom*, Guglionesi, crkva S. Maria delle Grazie, 1505. (izvor: Il Rinascimento danzante. Michele Greco da Valona e gli artisti dell'Adriatico tra Abruzzo e Molise, katalog izložbe, Celano, 2011.)

Michele Greco from Valona, Our Lady of Mercy with Saints Sebastian and Rochus, 1505, S. Maria delle Grazie, Guglionesi

Marka, sina Stjepanova, kaluđera iz Trebinja.⁹ Važno je imati na umu da se razvoj njegove slikarske radionice podudara sa zlatnim razdobljem djelatnosti Nikole Božidarevića. Ostaje pitanje da li se upravo zbog žestoke konkurencije u vlastitom gradu Milović preorijentirao na narudžbe naručitelja s druge obale Jadrana?

Zanimljivo je da do sada nisu utvrđeni dokumenti koji svjedoče o njegovoj djelatnosti u Dubrovniku nakon 1505. godine. Međutim, za njegova sina Franju/Frana znamo da se vratio iz Vieste u Dubrovnik jer je zabilježeno da je 1508. godine šegrtovao sedam mjeseci kod Vica, sina Lovre Dobričevića.¹⁰

Nekoliko se talijanskih povjesničara umjetnosti posljednjih desetljeća bavilo pitanjima utjecaja dubrovačkih slikara na slikare djelatne u južnoj Italiji u navedenom razdoblju. Tako je primjerice Clara Gelao 1988. godine iznijela pretpostavku da se apuljski slikar zagonetnog porijekla, poznat pod imenom ZT (djelatan oko 1500. – 1539.), formirao pod utjecajem dalmatinskog slikarstva.¹¹ U posljednje su vrijeme Dora Catalano i Daniele Ferrara obrađivali opus grčkog slikara albanskog porijekla Michelea zvanog Greco iz Valone (Michele Greco di Lavelona), djelatnog početkom 16. stoljeća u Moliseu, za kojeg iznose pretpostavku da se možda školovao u Dubrovniku. Njegova je djelatnost u Moliseu za sada utvrđena između 1504. i 1505. godine,¹² kada je potpisao i datirao dvije kompozicije za crkvu Santa Maria Maggiore u Guglionesu i jedan triptih za crkvu u Vastu.¹³

Valja imati na umu da je godine 1987. Mimma Pasculli Ferrara prva skrenula pažnju na slikarstvo ovog albanskog doseljenika uočivši stilske i ikonografske bliskosti njegovih djela s onima dubrovačkih slikara, osobito Lovre Dobričevića i Nikole Božidarevića.¹⁴ Rođen je u Valoni (?) na jugu Albanije prije njenog pada pod Turke 1481. godine. Talijanski povjesničari umjetnosti Dora Catalano i Daniele Ferrara pozabavili su se Micheleovim opusom prigodom recentne restauracije njegovih djela iz Guglionesija.¹⁵ Tom prigodom bio mu je posvećen i jednodnevni simpozij.¹⁶ U hrvatskoj je povijesti umjetnosti ovaj slikar ostao dosad zanemaren, mada činjenica da njegovo slikarstvo talijanski istraživači povezuju uz dubrovačko slikarstvo svakako zaslužuje i našu znanstvenu pažnju.

Sačuvano je svega nekoliko njegovih djela. Triptih Gospe od Milosti s dušama od čistilišta sa svecima Sebastijanom i Rokom nalazi se i danas u crkvi S. Maria Maggiore u Guglionesiju. Drugi njegov triptih porijeklom iz iste crkve, onaj Bogorodice s Djetetom, sv. Ivanom Krstiteljem i sv. Adamom koji su naručili članovi bratovštine sv. Adama, datiran 1. lipnja 1505., nalazi se danas u Museo Nazionale d'Abruzzo u LAquila.¹⁷ Njegova slika Uznesenja Bogorodice, potpisana i datirana 21. lipnja 1505., nalazi se u crkvi S. Maria Maggiore u

Guglionesiju.¹⁸ Triptih Bogorodice s Djetetom i svecima Katarinom i Nikolom naručio je od slikara trgovac Cola Bevilacqua za crkvu Sv. Josipa u Vastu.¹⁹

Uočeno je da se u djelima Michelea Greca miješaju elementi bizantinskog stila i ikonografije s utjecajima venecijanskih slikara Bartolomea Vivarinija i braće Crivelli te dubrovačkih slikara Lovre Dobričevića i Nikole Božidarevića.²⁰

Daniele Ferrara pozabavio se ne samo pitanjem utjecaja dubrovačkih, nego i doseljenih grčkih slikara na moliško slikarstvo u osvjet 16. stoljeća. Objašnjava ga činjenicom da na prostoru Molisea u tom razdoblju nije postojala lokalna dominantna slikarska škola niti je djelovala neka škola iz jačih umjetničkih središta južne Italije.²¹

Životnu priču Michelea Greca od trenutka napuštanja albanske domovine do nastanka slika u Guglionesu i Vastu istraživači nisu uspjeli dosad rekonstruirati.

Postavlja se pitanje je li Michele Greco prihvatio dubrovačke slikarske obrasce boraveći u samom Dubrovniku ili zahvaljujući njihovim djelima rađenim za područje južne Italije. Godine 1987. Pasculli Ferrara zapitala je li Michele Greco bio 1504. godine u kontaktu s Matkom Milovićem i Vladislavom Božidarevićem dok su oni boravili u Viesteu.

Na spomenuta pitanja nije jednostavno odgovoriti iz razloga koje smo već ranije utvrdili, budući da je vrlo malo sačuvane arhivske građe o djelima dubrovačkih majstora u južnoj Italiji i budući da njihova tamošnja djela nisu dosad identificirana. Dodatan je problem taj što je dubrovačko slikarstvo na prostoru Dubrovačke Republike u razdoblju između 1478. i 1500. godine vrlo slabo sačuvano. Dodajmo tome činjenicu da vrlo malo znamo o slikarstvu albanskih obalnih gradova prije njihovog pada tijekom 15. stoljeća pod Turke.

Dora Catalano pretpostavlja da je Michele kratko boravio u Guglionesiju, manje od godinu dana. Dvije slike iz crkve u Guglionesiju od njega je naručila spomenuta bratovština sv. Adama, djelatna pri crkvi S. Maria Maggiore. Ni za jednu od njegovih dosad prepoznatih slika nije utvrđeno da su je naručili predstavnici albanske iseljeničke zajednice koje su tada nazivali „greci“²²

Međutim, ne zaboravimo spomenuti Micheleovu stilu blizak triptih Bogorodice s Djetetom i svecima Petrom i Pavlom, djelo nepoznatog slikara porijeklom iz crkve Sv. Petra u Guglionesiju koja je nekoć pripadala albanskoj zajednici. Danas je ovaj triptih smješten u crkvi S. Maria Maggiore. Nastao je u srpnju 1508. godine.²³ Spomenimo i to da je slavni Bernard Berenson u slikarstvu nepoznatog autora spomenutoga triptiha prepoznao bliskosti sa slikarstvom Cosima Ture, Marca Zoppa i Crivellijevih.²⁴

Valja se prisjetiti i slike Marca Zoppa, Squarcioneova učenika, Bogorodica s Djetetom i svecima, koja je izrađena u Veneciji 1471. godine za oltar sv. Ivana Krstitelja u

3. Atr. Michele Greco iz Valone, *Bogorodica s Djetetom i svecima Petrom e Pavlom*, Guglionesi, samostan Gospe od Milosti, 1508. (izvor: Il Rinascimento danzante. Michele Greco da Valona e gli artisti dell'Adriatico tra Abruzzo e Molise, katalog izložbe, Celano, 2011.)

Michele Greco from Valona (attributed), Madonna and Child with Saints Peter and Paul, 1508, monastery of Our Lady of Mercy, Guglionesi

4. Nikola Božidarević, *Bogorodica s Djetetom i svecima*, triptih Bundić, zbirka crkve Sv. Dominika, Dubrovnik
Nikola Božidarević, *Madonna and Child with Saints*, Bundić's Triptych, Collection of St Dominic's church in Dubrovnik

opservantskoj crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Pesaru.²⁵ Sliku je pod znakom pitanja Micheu bila pripisala Mimma Pasculli Ferrara. Njezini se dijelovi danas nalaze izloženi u Gemäldegalerie u Berlinu i Museo Civico u Pesaru.

Jedno od pitanja koje se nametnulo istraživačima bilo je – je li Michele slikao „grčko-zapadnim stilom“ stoga što je kao i drugi albanski iseljenici koje su nazivali „greci“ u Moliseu prakticirao tzv. „rito italo-greco“, tj. bio unijat?²⁶

Daniele Ferrara pretpostavlja da je Michele mogao donijeti sa sobom iz zavičaja utjecaje albanske bizantske slikarske tradicije (koju će nešto kasnije proslaviti albanski pravoslavni slikar Onufri, čija djela karakteriziraju elementi tzv. postbizantske tradicije i tradicionalni bizantski elementi) pomiješane s dubrovačkim i talijanskim slikarskim utjecajima.

Dora Catalano se zapitala je li, napuštajući Albaniju prije odlaska u Italiju, posjetio dalmatinsku obalu. U dosad istraženju dubrovačkoj arhivskoj građi nije uočen nijedan slučaj da je neki grčki ili albanski slikar bio učenik ili suradnik nekog dubrovačkog slikara. Međutim, već je

1963. godine V. J. Đurić (ne znajući tada za opus Michele Greca iz Valone) pisao o zavisnosti slikarstva crnogorskih i sjevernoalbanskih obalnih gradova o umjetnosti Kotora i Dubrovnika.²⁷ Poznato je da su dubrovački i kotorski slikari tijekom 15. i početkom 16. stoljeća učili i lokalne pravoslavne zoografe djelatne u Crnoj Gori i na bokokotorskoj obali.²⁸ Tipičan primjer za ovu temu je bokeljski slikar Mihovil/Mihajlo koji je 1451. oslikao crkvu Bogorodice na lokalitetu Mržep u Stolivu freskama s likovima svetaca koji pokazuju mješavinu pravoslavnih i zapadnih stilskih i ikonografskih motiva.²⁹

D. Catalano navodi da je Michele iz Valona boraveći u Picenu vidio djela braće Carla i Vittorea Crivellija.³⁰ D. Ferrara donosi s tim u vezi za ovu temu zanimljiv arhivski podatak da je u kući slikara Carla Crivellija zabilježen dječak imena Michele Greco, spomenut u dokumentu od 16. srpnja 1487.³¹

Kad spominjemo braću Crivelli, valja imati na umu da su obojica, prije nego što su stigli u ankonitanske Marke, boravili u Zadru. Tako je Carlo Crivelli zabilje-

5. Nepoznati slikar, *Bogorodica s Djetetom*, crkva Sv. Đurđa na Boninovu, Dubrovnik

Anonymous painter, Madonna and Child, St George's church at Boninovo, Dubrovnik

žen u Zadru 1465. kao svjedok na jednom vjenčanju, a 1468. godine potpisuje poliptih u Massa Fermani koji se drži početkom njegova djelovanja u Markama. Vittore (Venecija, 1440/45.-1501/02.) je dokumentiran u Zadru u nekoliko navrata od 1465. do 1476. godine. Vittoreu je pripisana slika Bogorodice s Djetetom iz Muzeja grada Šibenika³², a Carlu slika Bogorodice s Djetetom iz zbirke pok. Cate Dujšin-Ribar u Zagrebu.³³ Davor Domančić i zagrebačku sliku pripisuje Vittoreu.³⁴ On u Zadru pomaže graditelju Petru Berčiću u izradi projekta za pročelje crkve Sv. Marije Velike, nedavno je pronađen ugovor od 6. 5. 1471. između Vittorea i izvršitelja oporuke Ivana Milkovića za izradu slike u zadarskoj crkvi Sv. Krševana. Emil Hilje prepoznaje Vittoreov poliptih iz zadarske crkve Sv. Krševana u poliptihu sa svecima Ivanom Evanđelistom i Margaretom (?) u Muzeju Puškin u Moskvi.³⁵

Daniele Ferrara pokazuje kako je u slikarstvu na prostoru južnog Jadrana krajem 15. i tijekom prvih desetljeća 16. stoljeća dominirao izraz u kojem su bili pomiješani bizantska stilizacija i ikonografija s renesansnim stilom.

Slikara Michelea Greca drži se tipičnim predstavnikom grčkih slikarskih radionica koje su u razdoblju renesanse djelovale duž jadranskih obala. Drži se da pokazuje odlike renesansnog stila prožetog elementima bizantinizma filtriranim kroz utjecaje Venecije i Dubrovnika, i crivellijevskim elementima koje je prihvatio temeljem utjecaja koja su dvojica braće – slikara ostavili djelujući u Markama.

Međutim, valja spomenuti da se takav hibridni izraz između kraja 15. i prvih desetljeća 16. stoljeća javljao i u djelima pravoslavnih i onima rimokatoličkih slikara. U razdoblju između kraja 15. i prvih desetljeća 16. stoljeća taj je specifičan renesansni izraz obilježio slikarstvo na objema obalama južnog Jadrana, kako na području Apulije, Molisea i Abruzzza tako i ono na prostoru Dubrovačke Republike i Boke Kotorske.

Ta je slikarska moda našla odjeka i u sjevernoj Dalmaciji. S tim u vezi zanimljivo je komparirati Micheleov izraz s izrazom zadarskog slikara – amatera, svećenika Petra Jordanića. Jordanić je na svojim djelima spajao obrasce Crivellijevih s „tradicionalnom”, grčkom, tzv. postbizantinskom ikonografijom koja karakterizira slikarstvo kretske-venecijanske škole, i to upravo na sličan način kao Michele iz Valone.³⁶ Dok se za Michelea pretpostavlja da je upoznao zrelo slikarstvo Carla Crivellija, i to ili direktno u Picenu (ako je doista bio njegov učenik) ili kroz odjeke njegovih elegantnih marijanskih shema prisutnih u slikarstvu Nikole Božidarevića,³⁷ Jordanić je imao prilike upoznati djela obojice Crivellijevih. Ujedno, mogao ih je komparirati s djelima Jurja Čulinovića koji se 1461.-1462. vratio u Dalmaciju iz Padove.³⁸

6. Franjo Matijin, *Triptih Bogorodice s Djetetom i svecima*, crkva Sv. Stjepana, Sustjepan (Rijeka Dubrovačka), 1534.

Franjo Matijin, triptych Madonna and Child with Saints, 1534, St Stephen's church in Sustjepan (Rijeka Dubrovačka)

7. Angelo Bizamano, dijelovi oltarne slike iz Komolca, zbirka crkve Male braće, Dubrovnik

Angelo Bizamano, segments of an altar painting from Komolac, Collection of the Franciscan church in Dubrovnik

Kad je riječ o južnoj Dalmaciji, uočeno je da je nakon smrti trojice važnih dubrovačkih ranorenesansnih slikara, Nikole Božidarevića, Vicka Lovrina i Mihajla Hamzića, oko 1518. godine u dubrovačkom slikarstvu ojačao utjecaj bizantinske komponente. Uočeno je kako su upravo u ovom razdoblju grčki (osobito kretske) slikari ostavili utjecaj na nekolicinu dubrovačkih slikara poput Franje/Frana Matijinog, sina Matka Milovića, koji uz renesansna djela izrađuju i ikone nalik onima kretske-venecijanske škole.³⁹ Stoga ih je srpski istraživač Vojislav J. Đurić izdvojio u zasebnu, tzv. „dubrovačko-bizantinsku slikarsku grupu”.⁴⁰ Za istraživače ove tematike osobito je zanimljiv triptih koji je 1535. godine Franjo/Frano Matijin naslikao u čistom (post)bizantinskom stilu, triptih za bratime crkve Sv. Stjepana u selu Sustjepanu u Rijeci Dubrovačkoj. Na srednjem polju naslikao je bizantinsku Bogorodicu Kyriotissu na prijestolju, a na bočnim poljima svece Ivana Evanđelista i Stjepana Prvomučenika.⁴¹ Uz dominirajuće bizantinske stilske-morfološke elemente dubrovački slikar uključuje u prikazu sv. Stjepana i motive preuzete iz njegove katoličke ikonografije poput tonzure, dalmatike, tamjanice i kadionice.

Razmišljajući o eventualnim vezama Michela iz Valone s južnom Dalmacijom, logično je da se osvrnemo na pojavu postbizantinskog slikarskog izraza u djelima dubrovačkih slikara. S tim u vezi valja spomenuti i nekoliko Bogorodičinih ikona koje se datiraju u drugu četvrtinu 16. stoljeća.

8. Angelo Bizamano, *Sveti Jerolim*, detalj, oltarna slika iz Komolca, zbirka crkve Male braće, Dubrovnik

Angelo Bizamano, Saint Jerome, detail, altar painting from Komolac, Collection of the Franciscan church in Dubrovnik

Na temu „probuđenog bizantinizma” u dubrovačkom slikarstvu u drugoj četvrtini 16. stoljeća osvrnuo se K. Prijatelj pišući o ikoni Bogorodice s Djetetom na glavnom oltaru crkve Sv. Đurđa na Boninovu, djelu nepoznatog dubrovačkog (?) slikara bliskog izrazu Nikole Božidarevića.⁴² Pri tome valja imati na umu da sačuvana djela dubrovačkih slikara, pripadnika tzv. „dubrovačko-bizantinske slikarske grupe”, očituju različiti stupanj senzibiliteta za grčki izraz i pravoslavnu ikonografiju. Sličnu pojavu obradio je D. Ferrara na primjerima slikarstva iz Molisea.⁴³

Jedno od zanimljivih tumačenja zašto su i zapadni slikari tada slikali bizantinske ikone dala je 1988. godine Clara Gelao.⁴⁴ Ona, naime, pokazuje kako je na cijelom prostoru južnog Jadrana u razdoblju od pada Carigrada do 1571. godine dominirala pobožnost prema tzv. „Madonni greci”, kada ju nakon pobjede udružene kršćanske vojske u bitci kod Lepanta potiskuje razvoj kulta Gospe od Ružarija.

Prema njezinom bi mišljenju upravo pobožnost prema „Madonni greci” bila povod narudžbi i čašćenja brojnih ikona s prikazima različitih tipova hijeratskih bizantskih Madona koje nalazimo na oltarima crkava diljem južnog Jadrana. Držim da je njezina hipoteza izuzetno zanimljiva istraživačima razvoja pobožnosti prema Marijinim ikonama u Dalmaciji u razdoblju nakon pada Carigrada.⁴⁵ Riječ je o burnom povijesnom razdoblju, kada Osmanlije nakon pada Carigrada osvajaju velik dio istočne obale Jadrana, a zalijeću se i na prostor jugozapadne talijanske obale. Njihov snažni prodor je pokrenuo lavinu migracija stanovništva s prostora istočnog Jadrana (Grka, Albanaca i Slavena) i to manjim dijelom prema prostoru sjevernije od Kotora, a većim dijelom prema

zapadnoj obali Jadrana.⁴⁶ Na objema jadranskim obalama slikarski proizvodi grčkih umjetnika poput svetačkih ikona postali su tražena roba. U arhivskoj građi dubrovačkog Državnog arhiva sačuvani su podatci o ikonama naslikanim na grčki način (*more greco*) koje su posjedovale obitelji ili su se nalazile u crkvama na dubrovačkom području tijekom prvih desetljeća 16. stoljeća.⁴⁷

Kad razmišljamo o ovoj tematici, zanimljivo je prisjetiti se boravka 1518./1519. godine kretskog slikara Angela Bizamana (Angelo Bi(t)zamano(s)) u Dubrovniku.⁴⁸ Drži se da je rodom iz Krete i da je od oko 1500. godine živio u južnoj Italiji. Spominje se kao slikar u Otrantu oko 1530. godine zajedno s bratom Donatom (Donato Bi(t)zamano(s)). Radio je za katoličke naručitelje.⁴⁹ Slikao je male ikone i velike oltarne kompozicije. U Barleti je naslikao „Ecce homo” (Krist na stupu) koji se čuva u samostanu Navještenja u San Mauro Forte (Matera),⁵⁰ a u Otrantu „Kristovo porođenje” i „Skidanje s križa” (danas u Berlinu), malu ikonu koja je dospjela u Lenjingrad te jednu koja je dospjela na otok Vis, a danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.⁵¹ Jedna njegova slika Bogorodice s Djetetom na prijestolju tipa Madonna di Costantinopoli

nalazi se u crkvi Sv. Mateja u Bisceglie (Bari).⁵² U Državnom arhivu u Dubrovniku čuva se ugovor koji je sklopio u Dubrovniku 12. prosinca 1518. godine s predstavnicima bratovštine sv. Duha iz sela Komolca pokraj Dubrovnika (s pročelnikom Ilijom Martinovićem i bratimom Ilijom Đivanovićem) da će naslikati oltarnu sliku za njihovu bratimsku crkvu.⁵³ Na slici je trebao prikazati Kristovo rođenje, Silazak sv. Duha, Navještenje te svece Vlaha, Ivana Krstitelja, Nikolu, Jerolima⁵⁴ i Martina. Budući da se u ugovoru ne spominje kao stanovnik Otranta, Cvito Fisković zaključio je da je u Dubrovniku boravio prije nego što se skrasio u spomenutom gradiću. Nadalje, zbog specifičnog stila kojim je naslikao dubrovačku sliku, Fisković je bio mišljenja da je Angelo boravio prije dolaska u Dubrovnik u Italiji i tamo „osjetio utjecaj talijanskog renesansnog slikarstva”.⁵⁵ Kako piše Zoraida Demori Staničić (2017.) „koristio je slikarstvo talijanskog quattrocenta u postavljanju planova i u primjeni atmosfere perspektive”.

Zanimljivo je spomenuti da se u zbirci dominikanskog samostana u Dubrovniku čuva slika Bogorodice s Djetetom (tipa Madonna Glykophilousa) njegova brata Donata (Kreta? - oko 1539.). Ona pokazuje sličnosti s

9. Donato Bizamano, *Bogorodica s Djetetom*, crkva Sv. Dominika, Dubrovnik
Donato Bizamano, *Madonna and Child*, *St Dominic's church in Dubrovnik*

10. Petar Jordanić, *Polyptih iz benediktinske crkve Sv. Marije u Zadru*, 1493., uništen u Drugom svjetskom ratu
Petar Jordanić, polyptych from the Benedictine church of St Mary in Zadar, 1493, *destroyed in World War II*

njegovom slikom Bogorodice s Djetetom iz Museo Provinciale u Lecceu,⁵⁶ a vjerojatno je naručena iz južne Italije gdje je sačuvano više njegovih djela. Primjerice, naslikao je Bogorodicu s Djetetom okrunjenu od anđela (Madonna di Costantinopoli) koja se čuva u crkvi Del Santo Sepolcro u Barletti.⁵⁷ Donatovo je slikarstvo ocijenjeno kao hibridni spoj (*pastische*, kako piše C. Gelao) bellinijevskih i carpacciovih utjecaja i bizantinske stilizacije.

Djela Angela i Donata Bizamana u dubrovačkom kraju živo su svjedočanstvo slikarskih kontakata između Dubrovačke Republike i južne Italije početkom 16. stoljeća. Recentna istraživanja dubrovačko-albansko-grčkih slikarskih kontakata s Apulijom i Moliseom u razdoblju oko 1500. talijanskih kolega Dore Catalan i Danielea Ferrara pomažu nam bolje razumjeti uzroke nastanka skupine djela koja se pripisuju dubrovačkom slikaru Franji/Franu Matijinom. Ujedno bacaju novo svjetlo na slikare koje je Vojislav J. Đurić 1963. godine nazvao „du-

brovačko-bizantinskom slikarskom grupom”,⁵⁸ a istraživanje kojih je dopunila i sistematizirala Zoraida Demori Staničić u nedavno objavljenoj knjizi „Javni kultovi ikona u Dalmaciji”.

Dvije strane Jadrana tih su godina bile intenzivno povezane i to ne samo trgovačkim i umjetničkim kontaktima. Prisjetimo se na kraju kako se u vrijeme mletačko-turskog rata između 1499. i 1502. godine dogodila najsnažnija slavenska migracija iz Dalmacije na prostor Molisea, kada su se u provinciju Campobasso naselile izbjeglice, prema nekim piscima iz doline Neretve, prema drugima iz zapadne Hercegovine i srednje Dalmacije, iz zaleđa Makarske, Imotskog i Sinja, kao i iz Valone i s prostora današnje albanske obale.

Rijetka slikarska djela iz toga vremena sačuvana u crkvama Abruzzo i Molisea, poput slika Michelea Greca, svjedočanstvo su tih burnih povijesnih zbivanja kada se stubokom promijenila demografska slika južnog Jadrana.

Bilješke

- ¹ Istraživanje u okviru kojega je nastao ovaj članak sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom 6827 *Visual Arts and Communication of Power in the Early Modern Period (1450–1800): Historical Croatian Regions at the Crossroads of Central Europe and the Mediterranean / Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novoga vijeka (1450. – 1800.): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana*.
- ² VOJISLAV J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, Beograd, 1963., 244-245.
- ³ JORJO TADIĆ, *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII-16 v., 1284.-1499.*, knjiga I, Beograd, 1952., dok. 606, 289; VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2), 242; MILAN PELC, *Renesansa u Hrvatskoj*, Zagreb, 2007., 387-389. Kompozicija je trebala sadržavati šest izrezbarenih svetačkih kipova i pet svetačkih likova naslikanih na krilima oltara. Tadašnji glavni oltar crkve sv. Severina nije sačuvan. Međutim, valja spomenuti da je u Museo Diocesano u San Severu sačuvana jedna polikromirana drvena skulptura Bogorodice s Djetetom koja datira iz ovog razdoblja, a donacija je odvjetnika Francesca Saveria Lozuponea, nečaka nekadašnjeg

lokalnog biskupa Maria Lozuponea. ROBERTO MATTEO PASQUANDREA (ur.), *Il Museo Diocesano di San Severo*, Foggia, 2009., 54-55.

- ⁴ KARLO KOVAČ, Nikolaus Ragusinus und seine Zeit, *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k.k. Zentralkommission für Denkmalpflege*, 11 (1917.), 51; JORJO TADIĆ (bilj. 3), dok. 705, 344; CVITO FISKOVIĆ, Contatti artistici tra la Puglia e la Dalmazia nel Medioevo, *Archivio storico pugliese* 14 (1961.), 180-190; VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2), 243; CLARA GELAO, La scultura pugliese del Rinascimento. Aspetti e problematiche, u: *Scultura del Rinascimento in Puglia*, zbornik simpozija, (ur. Clara Gelao), Edipuglia, 2004., 47 i 49.
- ⁵ Matko Milović bio je učenik dubrovačkog slikara Božidara Vlatkovića, nekadašnjeg učenika i suradnika Lovre Dobričevića. Stupio je u njegovu radionicu neposredno po Lovrinovoj smrti, o čemu svjedoči poništeni šegrtski ugovor od 9. II. 1478. Dana 6. VII. 1479. zabilježen je njegov bijeg iz učiteljeve radionice. Po završetku školovanja, s učiteljem je sklopio ugovor o zajedničkoj suradnji, obavezavši se sedam godina živjeti i raditi u Božidarevoj kući.

- Riječ je o radionici smještenoj u jedanaestom bloku na Stradunu, kojega je Vlatković preuzeo u najam po Dobričevićevj smrti. Dana 12. VIII. 1484. izbio je spor između Milovića i Vlatkovića. VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2), 119, 195-197, 243. Oslobođio ga se 1485. godine. Dana 15. IV. 1486. spor je riješio dubrovački knez koji je Miloviću dozvolio da otkáže najam dućana (stationem) i da ključeve vrati u kancelariju. U vrijeme dok mu je Matko bio šegrt, dana 3. IX. 1479., Vlatković je primio narudžbu od Darija iz Manfredonije za izradu drvenog stropa, za koju je isplaćen 10. IV. 1480. godine. VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2), 118.
- ⁶ JORJO TADIĆ, *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII-16 v.*, knjiga II, Beograd, 1953., dok. 752, 2.
- ⁷ JORJO TADIĆ (bilj. 6), dok. 777 i 778, 15-16. VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2), 195, 243. Matko i Vladislav sklopili su društvo 22. VII. 1504., a pridružio im se Orsat Miličević 17. VIII. 1504.
- ⁸ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Prilog poznavanju Navještenja Ludlow, u: *Sic Ars Deprenditur Arte*, zbornik u čast Vladimira Markovića, Zagreb, 2009., 439-454; IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Rožatski poliptih. Priča o odcijepljenju dubrovačkih samostana od bosanske vikarije: slučaj Dobričevićevog poliptiha iz franjevačkog samostana u Rožatu, *Svjetlo riječi*, 316/317, srpanj-kolovoz 2009., 53-55; IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Priča o tome kako se jedan poliptih Lovre Dobričevića našao u zbirci dvorca Catajo zajedno s antičkim antikvitetima iz Dalmacije, *Histria Antiqua*, vol. 18/2 (2009.), zbornik posvećen Vesni Girardi Jurkić, 481-488.
- ⁹ JORJO TADIĆ (bilj. 6), dok. 758, 4-5.
- ¹⁰ JORJO TADIĆ (bilj. 6), dok. 796, 25.
- ¹¹ CLARA GELAO, *Icone di Puglia e Basilicata dal Medioevo al Settecento*, Bari, Pinacoteca Provinciale, katalog izložbe, 9. listopada – 11. prosinca 1988., 146-148. Autorica se poziva na MICHELE D'ELIA, Aggiunte alla pittura del '500 in Puglia, u: *Studi di storia dell'arte, erudizione e bibliologia in onore di Alfredo Petrucci*, Milano-Roma, 1967.-1969., 32.
- ¹² DORA CATALANO, Michele Greco da Valona e la pittura postbizantina in Molise, u: DORA CATALANO - DANIELE FERRARA - FIORAVANTE VIGNONE, *Rinascimento in Molise, materiali per la ricerca e la valorizzazione*, Campobasso, Palladino Editore, 2010., 11-31; DANIELE FERRARA, Fra Oriente e Occidente: pittori e committenti del „Rinascimento adriatico” in Molise e sulla sponda italiana, u: DORA CATALANO - DANIELE FERRARA - FIORAVANTE VIGNONE, 35-58. Nove podatke o slikaru iznio je DANIELE FERRARA, Michele Greco da Valona nel „Rinascimento adriatico”: pittori e committenti fra Oriente e Occidente, u: *Il Rinascimento danzante. Michele Greco da Valona e gli artisti dell'Adriatico tra Abruzzo e Molise* (katalog izložbe), Celano (L'Aquila), Castello Piccolomini, 28. srpnja – 1. studenog 2011., Celano, 2011., ur. Lucia Arbace – Daniele Ferrara, 26-35.
- ¹³ DORA CATALANO (bilj. 12, 2010.), slike 3 i 6.
- ¹⁴ MIMMA PASCULLI FERRARA, Un pittore della scuola dalmata tra l'Aquila e Guglionesi: Michele Greco da Valona, u: *L'Abruzzo e la Repubblica di Ragusa tra il XIII e 16I secolo*, zbornik radova skupa održanog u srpnju 1987., (ur. Nicola Iubatti, Nicola Serafini), Ortona, 1989., 58.
- ¹⁵ *Il Rinascimento danzante. Michele Greco da Valona e gli artisti dell'Adriatico tra Abruzzo e Molise* (bilj.12).
- ¹⁶ *Michele Greco da Valona e Rinascimento adriatico*, znanstveni skup održan u Campobasso - Guglionesi, 22. ožujka 2012. (zbornik nije objavljen).
- ¹⁷ O njegovoj slici Bogorodice s Djetetom i svecima Ivanom Krstiteljem i Adamom iz Museo nazionale di Abruzzo vidi: <http://www.museonazionaleabruzzo.beniculturali.it/index.php?it/23/opere/192/madonna-con-bambino-tra-s-giovanni-battista-e-s-adamo-cristo-in-piet-nella-cuspide> (stranica modificirana 8. 7. 2015., pregledana 4. 4. 2017.).
- ¹⁸ DORA CATALANO (bilj. 12, 2010.), sl. 4.
- ¹⁹ DORA CATALANO (bilj. 12, 2010.), sl. 2.
- ²⁰ Nikola Božidarević boravi u Italiji od 1477. (kada je otišao iz Dubrovnika za Veneciju) do 1494. Istraživači koji su uočili u njegovom izrazu utjecaje Quirizia da Murano, Vittorea Carpaccia i Bartolomea Vivarinija pretpostavljaju da je izučavao venecijansko slikarstvo. Uočeni su i utjecaji umbrijskih slikara, Pietra Perugina i Pinturicchia, te Carla i Vittorea Crivellija, tada djelatnih u Markama. Vidi: KRUNO PRIJATELJ, *Dubrovačko slikarstvo XV-16 stoljeća*, Zagreb, 1968., 23; KRUNO PRIJATELJ, La pittura della scuola dalmata, *Arte veneta*, XI (1957.), 17; VLADIMIR MARKOVIĆ, Nikola Božidarević u Rimu, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, zbornik radova znanstvenog skupa, Dubrovnik, 18.-20. svibnja 1987., Zagreb, 1991., 184-188; INES RUPNIK, Umbrijski elementi u djelu Nikole Božidarevića, u: *Likovna kultura*, 190-193.
- ²¹ DANIELE FERRARA (bilj. 12, 2010.), 45.
- ²² DORA CATALANO (bilj. 12) spominje da je Guglionesi naseljen Albancima nakon 1496. godine, za vrijeme vladavine kraljice Ivane Napuljskim Kraljevstvom.
- ²³ Vidi: DORA CATALANO (bilj. 6), sl. 5. Uočeno je da sveci Petar i Pavao s ovog triptiha pokazuju sličnosti sa svecima s poliptiha Carla Crivellija iz crkve Sv. Jurja u Porto San Giorgio, naručenog 1470. godine. Godine 1803. Crivellijev je poliptih uklonjen s izvorne lokacije, a polja sa svecima Petrom i Pavlom danas se nalaze u National Gallery u Londonu. Zanimljivo je da je naručitelj Crivellijeve slike bio Albanac Juraj, doseljen u spomenuti gradić nakon 1468. godine. Postavlja se pitanje i je li nepoznati autor slike iz Guglionesija, datirana u 1508., poznao slikarstvo Nicole d'Ancona (zvan i Nicola di Maestro Antonio, spominje se od 1472. godine u Anconi, preminuo 1511.).
- ²⁴ PIETRO ZAMPETTI, *Pittura nelle Marche, volume primo, Dalle origini al primo rinascimento*, Nardini Editore, 1988., 330-333, 340-341, sl. 124-134.
- ²⁵ MARIA ROSARIA VALAZZI, Giovanni Bellini e la pala Pesaro, u: *Pittura veneta nelle Marche*, uredio Valter Curzi, Silvana Editoriale, Cinisello Balsamo, 2000., 101-106.
- ²⁶ DANIELE FERRARA, u: DORA CATALANO - DANIELE FERRARA - FIORAVANTE VIGNONE (bilj. 12, 2011.), 51.
- ²⁷ VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2), 260.
- ²⁸ SVETOZAR RADOJČIĆ, O slikarstvu u Boki Kotorskoj, *Spomenik CIII* (1953.), 58-59; SVETOZAR RADOJČIĆ, *Majstori srpskog slikarstva*, Beograd, 1955., 55.
- ²⁹ RAJKO VUJIČIĆ, Zidno slikarstvo, u: *Zagovori svetom Tripunu. Blago Kotorske biskupije povodom 1200. obljetnice prijenosa moći svetog Tripuna u Kotoru*, katalog izložbe, Klovičevi dvori 14. prosinca 2009. - 14. veljače 2010., Zagreb, 2009., 77-79.

- ³⁰ DORA CATALANO (bilj. 12, 2010.), 20.
- ³¹ DANIELE FERRARA (bilj. 12, 2011.), 31.
- ³² DAVOR DOMANČIĆ, Slike Vittorea Crivellija u Dalmaciji, u: DAVOR DOMANČIĆ, *Zavičajni album, Sabrane studije i članci*, Split-Hvar, 2008., 293-296.
- ³³ KRUNO PRIJATELJ, Juraj Ćulinović i slikarska zbivanja u Šibeniku u doba Jurja Dalmatinca, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 3-6 (1979.-1982.), 238-248.
- ³⁴ DAVOR DOMANIČIĆ (bilj. 32); GIUSEPPE CROSETTI, Regesto biografico di Vittore Crivelli, u: *Vittore Crivelli e la pittura del suo tempo ne Fermano*, (ur. Stefano Papetti), Fermo, 1997., 91-92.
- ³⁵ Likove sv. Ivana Evanđeliste i Margarete (?) Hilje dovodi u vezi s naručiteljima iz obitelji Milković. O slici vidi: FEDERICO ZERI, *Appunti nell' Ermitage e nel Museo Pusckin*, Bollettino d'arte, III, 1961., 231-234 (pretiskano u: *Federico Zeri Diario marchigiano 1948-1988*, società editrice Umberto Allemandi &c., prosinac 2000., 236-245); EMIL HILJE, Nepoznati dokument o radu Vittorea Crivellija u Zadru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 32 (2008.), 39-48. Posljednji dokument u kojem se spominje njegov boravak u Zadru je od 27. ožujka 1476. Godine 1479. potpisao se na okviru slike Bogorodice s Djetetom iz Faleronea. O boravku braće Crivelli u Dalmaciji vidi i: FRANCESCA COLTRINARI, Vittore e Carlo Crivelli. Due vite parallele, u: *Da Venezia alle Marche. Vittore Crivelli. Maestri del Rinascimento nell' Appennino*, Marsilio, 2011., (katalog izložbe), (ur. Francesca Coltrinari, Alessandro Delpriori), 54-58.
- ³⁶ Zadarski slikar Petar Jordanić nezakoniti je sin zadarskog plemića Marka Jordanovog Nozdronje, a prvi put se spominje 15. prosinca 1468. godine u oporuci svoga oca, zadarskog plemića Marka Jordanova Nozdronje, koji je svoga izvanbračnog sina, svećenika Petra, imenovao izvršiteljem oporuke. Rođen je nešto prije sredine 15. stoljeća, možda između 1446. i 1448. godine. Nedavno je uočena njegova slika Bogorodice s Djetetom u The Courtauld Institute of Art u Londonu, (potpisana „OPVS P(RESBITERI) PETRI”). Indikativno je da je riječ o kopiji slike „Madonna Huldshinsky” Carla Crivellija iz San Diega, datirane 1465.-1470. Godine 1493. potpisao je Jordanić veliki, u Drugom svjetskom ratu nastradali poliptih u zadarskoj benediktinskoj crkvi Sv. Marije. Od 24. do 29. studenog 1500. godine Petar se nalazio u pratnji Ivana Detrica, izaslanika zadarskih rektora, u poslanstvu kod Martinka Banovca, kneginje Dorotee i njena sina, krbavskog kneza Ivana, te ostrovičkog vojvode Kožula, sa zadatkom da napravi crtež terena u svrhu obrane od Turaka. Sačuvana je njegova slika Bogorodice s Djetetom u župnoj crkvi u Tkonu, slika Bogorodice s Djetetom u privatnom vlasništvu u Beču te sveci naslikani na ostacima dasaka stropa zadarske katedrale. Umro je 1504. godine. CVITO FISKOVIĆ, Zadarski slikar Petar Jordanić, *Bulletin Odjela VII. za likovne umjetnosti JAZU*, VIII/1 (1960.), 25-32; IVO PETRICIOLI, Doprinos slikaru Petru Jordaniću. *Zbornik Svetozara Radojčića*, Beograd, Filozofski fakultet, 1969., 267-269; KRUNO PRIJATELJ, *Dalmatinsko slikarstvo 15. i 16. stoljeća*, Zagreb, 1983., 27-28; EMIL HILJE, Slika Bogorodice s Djetetom u The Courtauld Institute of Art, *Ars Adriatica*, 4 (2014.), 213-234.
- ³⁷ DANIELE FERRARA (bilj. 12, 2011.), 30. Osim što uočava utjecaje Carla i Vittorea Crivellija te Pietra Alamana (slikara djelatnih u ankonitanskim Markama), Ferrara se pita i je li se Michele mogao susreti sa slikarstvom Venecijanca Bartolomea Vivarinija u Bariju i Lovre Dobričevića u Dubrovniku.
- ³⁸ Napustivši Squarcioneovu radionicu, stigao je u Zadar 1461.-1462. U Šibeniku je od 1463. godine. KRUNO PRIJATELJ, *Juraj Ćulinović*, Zagreb, 1952.; KRUNO PRIJATELJ, Juraj Ćulinović i slikarska zbivanja u Šibeniku u doba Jurja Dalmatinca, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 3-6 (1979.-1982.), 238-248; KRUNO PRIJATELJ, Juraj Ćulinović, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, I, 1995., 174.
- ³⁹ Vezano uz upotrebu termina kretske-venecijanska škola u talijanskoj, grčkoj i hrvatskoj historiografiji vidi u knjizi ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, *Javni kultovi ikona u Dalmaciji*, Književni Krug - Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb - Split, 2017., 159-176 (poglavlje „Umjetnici i modeli: Ikone „kretske-venecijanske škole” od 15. do 17. stoljeća).
- ⁴⁰ VOJISLAV J. ĐURIĆ, (bilj. 2), 207-217.
- ⁴¹ Pripisuju mu se pod znakom pitanja predela s čudima sv. Ante Padovanskog (nekoć u franjevačkom samostanu u Rijeci Dubrovačkoj), slika koja prikazuje mučeničku smrt sv. Vinka Ferrerskoga u zbirci samostana crkve Sv. Domenika u Dubrovniku, slika sv. Ante Padovanskog s malim Isusom u kotorskoj franjevačkoj crkvi i prikaz stigmatizacije sv. Frane u zbirci Galerije umjetnina u Splitu. O Franji Matijinom vidi: LJUBO KARAMAN, *Notes sur l'art byzantin et les Slaves catholiques de Dalmatie*, in: *L'art byzantin chez les Slaves*, Deuxieme recueil dédié a la mémoire de Théodore Uspenskij, Pariz, 1932., 378-379; VOJISLAV J. ĐURIĆ, Franjo Matijin, dubrovački slikar 16. veka, *Starinar*, n. s. V-VI/1954.-1955., Beograd, 1956, str. 145-152; VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2), 197-207; LJUBO KARAMAN, O dubrovačkom slikaru 16. Stoljeća Frani Matejevu (Matkovom), *Beritićev zbornik*, Dubrovnik, 1960., 107-116; Franjo Matijin, u: *Zlatno doba Dubrovnika*, katalog izložbe, 1987., 359; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, S/10, *Franjo Matijin, pripisano, Mučenje sv. Vinka*, u: *Dominikanci u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 20. prosinca 2007.- 30. ožujka 2008., Zagreb, 2011., 322-323; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, S/11, Prizori iz života sv. Ante Padovanskog, Frano Matijin (?), u: *Milost susreta. Umjetnička baština Franjevačke provincije sv. Jeronima*, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb 16. prosinca 2010. - 20. veljače 2011., katalog izložbe, Zagreb, 2010., 150-151; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 330-332.
- ⁴² VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2, 143) datira ovu sliku nakon smrti Nikole Božidarevića, u treće ili četvrto desetljeće 16. stoljeća, u vrijeme kada je na zapadnoj obali Jadrana djelovao Majstor Z. T. O slici vidi i: KRUNO PRIJATELJ, *Dubrovačko slikarstvo XV-16 stoljeće*, Zagreb, 1968., 33; GRGO GAMULIN, *Bogorodica s Djetetom u staroj umjetnosti Hrvatske*, Zagreb, 1971., 143; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 320-321. U isti kontekst „probuđenog bizantinizma u dubrovačkoj slikarskoj sredini u drugoj četvrtini 16. stoljeća” Prijatelj smješta i Madonu s Djetetom iz crkve Gospe od Šunja na Lopudu. (VOJISLAV J. ĐURIĆ, bilj. 2, 210-211; KRUNO PRIJATELJ, 1968., 33). Demori Staničić drži (na temelju gotičkog oblikovanja anđela) da je riječ o slici iz 15. stoljeća, preslikanoj u 16. stoljeću. ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 322-323. Prijatelj se osvrće se i na

- triptih iz Lastova s Bogorodicom bizantskog porijekla i likovima svetaca Kuzme, Damjana, Ivana Evanđelista i Magdalene, poznat pod imenom triptih Gospe na Griži. (KRUNO PRIJATELJ, 1968., 32). Riječ je o slici koju Đurić (VOJISLAV J. ĐURIĆ, bilj. 2, 211-212) približava stilu Kristofora-Krile Nikolinog. Likove povezuje uz sljedbenike talijanskog slikara Pietra Giovannijevog, čiji su učenici bili uz Krilu Nikolinog Petar Radonjić i Marko Radojević. Vidi o ovoj temi ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 323-324.
- ⁴³ DANIELE FERRARA (bilj. 12, 2010.), 37.
- ⁴⁴ CLARA GELAO (bilj. 12, 1988.), 40.
- ⁴⁵ Na ovu tematiku detaljno se osvrnula Zoraida Demori Staničić u disertaciji *Javni kultovi ikona u Dalmaciji* obranjenoj na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u Zagrebu 2012., koju je nedavno objavila kao knjigu. ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, (bilj. 39), 26-28, 30, 39-40, 44-51, 176.
- ⁴⁶ Baveći se i pitanjem grčkih migranata-umjetnika C. Fisković upozorava da se početkom 1512. u Dubrovniku spominju dva grčka zlatara, Andrija i Antun. CVITO FISKOVIĆ, *Dubrovački zlatari od XIII. do 16I. stoljeća, Starohrvatska prosvjeta*, s. III (1949.), 243. Isti je autor znanstveno obradio boravak Angela Bizamana u Dalmaciji. CVITO FISKOVIĆ, *Slikar Angelo Bizamano u Dubrovniku*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 11, 1960., 89-90. ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 324-327.
- ⁴⁷ Godine 1521. spominje se „uno quadro pinto cum la imagine de nostra domina cum lo figliol in brazo e S. Johanne Baptista”.. U inventaru Miruše, žene Boža M. Dobrića spomenute su 11. V. 1519. „due figure piccole una alla greca”. U jednom inventaru od 23. I. 1520. se spominje „una incona pizola indorata gregescha”. JORJO TADIĆ (bilj. 6), dokumenti 824, 984, 985.
- ⁴⁸ Rođen je oko 1467. godine, a bio je učenik kretskog slikara Andreasa Paviasa između 1482. i 1487. godine. Godine 1539. potpisao je sliku Bogorodice sa svecima, danas u muzeju u Bariju. Vidi: MANOLIS CHATZIDAKIS, *Essai sur l' école dite „Italogrecque” précéded d'une note sur les rapports de l'art venitien avec l'art cretois jusqu'à 1500*, u: *Venezia e il Levante fino al XV secolo*, (ed. A. Pertusi), vol. II., Firenca, 1974., 195; IGOR FISKOVIĆ, Bizamano, Angelo, *Hrvatski bibliografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983., 800; CLARA GELAO (bilj. 11), 141; Bizamano, Angelo *Sauer allgemeines kunstlerlexikon*, II, München-Leipzig, 1995., 271; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 324-327.
- ⁴⁹ O fenomenu neobizantinskog slikarstva nakon pada Carigrada, u 15. i početkom 16. stoljeća, i pojavi kretskih slikara u južnoj Italiji, FRANCESCO ABBATE, *Storia dell'arte nell'Italia meridionale, Il Cinquecento*, Progetti Donzelli, Rim, 2001., 363-364. Autor spominje Andreu Rizza (njegova djela: triptih u crkvi Sv. Nikole u Bariju i Bogorodicu iz Tranija) te braću Angela i Donata Bizamana, koji su zasnovali slikarsku školu u Otrantu. Angelo je imao radionicu i u Barletti. Spominje njihovu djelatnost u Apuliji i Abruzzu.
- ⁵⁰ CLARA GELAO (bilj. 11), 85, sl. 47 i kat. jedinica 47, 141-142. Slika pokazuje sličnosti sa stilom Andreasa Paviasa te Nikolaosa Tzafourisa.
- ⁵¹ LJUBO KARAMAN, *Notes sur l'art byzantin et les Slaves catholiques de Dalmatie*, u: *L'art byzantin chez les Slaves*, Deuxieme recueil dédié a la mémoire de Théodore Uspenskij, Pariz, 1932., 376-377, sl. 140; CVITO FISKOVIĆ (bilj. 45) 85-86; GRGO GAMULIN, *Italokrećani na našoj obali, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 16 (1966.), 265-270; GRGO GAMULIN, *Bogorodica s Djetetom u staroj umjetnosti Hrvatske*, Zagreb, 1971., 141, ilustracije X16I i XXIX; CVITO FISKOVIĆ, *Alcuni pittori di Cinquecento in Puglia e in Dalmazia: Nikola Lazanić, A. Rizzo e D. Bizzamano, D. Ateniese, Italjug*, II/9 (1972.), 27-30; VLADIMIR MARKOVIĆ, *Slikarstvo*, u: *Zlatno doba Dubrovnika*, katalog izložbe, Muzejski prostor, Zagreb, 1987., ur. Vladimir Marković, ISTI, kat. jedinica SL/32, 358; ARSEN DUPLANČIĆ, *Kronologija zbirke slika Arheološkog muzeja u Splitu*, u: ARSEN DUPLANČIĆ - RADOSLAV TOMIĆ, *Zbirka slika Arheološkog muzeja u Splitu*, katalog izložbe, Split, 2004., 20; RADOSLAV TOMIĆ, u: ARSEN DUPLANČIĆ - RADOSLAV TOMIĆ, *kataloška jedinica br. 6*, 58-59; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 327-328. Z. Demori Staničić mu pod znakom pitanja pripisuje sliku Bogorodice s Djetetom zvanu Gospa od Slavodobića u crkvi Gospe od Karmena u Brelima. ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 329-330.
- ⁵² CLARA GELAO (bilj.12), 142.
- ⁵³ VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2), 174; CVITO FISKOVIĆ (bilj. 51), 72-91; *Zlatno doba Dubrovnika* (bilj. 41), kat. SL/32, 358; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, S/12, *Sveci zaštitnici i pustinjaci, Angelo Bizamano*, u: *Milost susreta*, katalog izložbe, 2010./2011., 151-152; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 324-327.
- ⁵⁴ Italo Furlan obrađuje sliku sv. Jerolima, nepoznatog madonera porijeklom iz ostavštine padovanskog opata Stefana Piombina iz 1887. godine koja se čuva u Musei Civici u Padovi. ITALO FURLAN, *Iconografo del sec. 16*, kat. 17, u: *Da Giotto al tardogotico, Dipinti dei Musei Civici di Padova del Trecento e della prima metà del Quattrocento*, katalog izložbe, Padova, Musei Civici, 29 giugno - dicembre 1989, ur. Davide Banzato - Franca Pellegrini, 123-124. Uočava da je svečeva ikonografija identična s onom prikazanom na kompoziciji iz Komolca.
- ⁵⁵ Dijelovi njegove oltarne slike - predela sa svecima i ulomak središnje kompozicije Silaska sv. Duha - sačuvani su u zbirci dubrovačkog samostana Male braće. U crkvi u Komolcu se čuva kopija Bizamanove kompozicije koju je kopirao kopista Ludwig 1888. godine. ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 326.
- ⁵⁶ STJEPAN KRASIĆ, *Dipinti di Angelo e Donato Bizamano in Dubrovnik*, u: *Studi di storia pugliese in onore di Giuseppe Chiarelli*, ur. M. Paone, II, Galatina, 1973., 353-363. CLARA GELAO (bilj. 11), 144-145; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, *Slikarstvo u crkvama dominikanskog reda u Dalmaciji od 1300. do 1520 godine*, u: *Dominikanci u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Zagreb, Klovićevi dvori, 2011., 127; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, S/9, *Donato Bizamano, Bogorodica s Djetetom*, u: *Dominikanci u Hrvatskoj*, 2011., 321-322; ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ (bilj. 39), 327-328.
- ⁵⁷ CLARA GELAO (bilj. 12), 143-144. U Pinakoteca Provinciale u Bariju čuva se njegova potpisana slika Bogorodice s Djetetom i svecima Franom Asiškim i Katarinom Aleksandrijskom iz 1539. godine, porijeklom iz mjesta Noicattaro.
- ⁵⁸ VOJISLAV J. ĐURIĆ (bilj. 2).

Summary

On Contacts between the Painters Active in the Republic of Dubrovnik, Venetian Albania, and South Italy during the Early 16th Century, with a Focus on Painter Michele Greco from Valona as a Case Study

This article focuses on the painting style in Dalmatia and southern Adriatic during the 15th and the first decades of the 16th century, which merged Byzantine stylization and iconography with Renaissance style and iconography. In the period between the late 15th and the first decades of the 16th century, this specific Renaissance style was characteristic of painting on both southern Adriatic coasts, including the regions of Apulia, Molise, and Abruzzo in the west, and the Republic of Dubrovnik and Boka Kotorska in the east.

Special emphasis is on painter Michele Greco from Valona, who was active in Molise during the early 16th century. His paintings show features of the Renaissance style merged with the elements of Byzantinism, filtered through the impact of Venice and Dubrovnik, as well as some Crivellesque elements, which the painter may have adopted under the influence of the Crivelli brothers, Carlo and Vittore, at the time when they were active in Marche.